

8. Заручини з Любов'ю Білозерською, готування до одруження, а потім одмова, муки зневаженого та й початок писання віршів відбувалися 1833 року, бо фактичний від'їзд із полку, де служив Забіла, також відбувся того самого року, і лише формальне проходження паперів про відставку припало на початок наступного року (Крижанівський С. Віктор Забіла, поет і літературний герой. – С. 71–72, 74). Від служби у війську Забіла був звільнений царським наказом від 25 січня 1834 р. (Деко О. До біографії Віктора Забіли. – С. 74). Вірш "Два вже літа скоро пройде..." співвідноситься або з датою знайомства Забіли з Любов'ю Білозерською (під час його відпустки, що тривала від 13 грудня 1831 р. до 3 березня 1832 р., див.: Там само), або з датою заручин (1833), що ймовірніше, бо у вірші є також згадка про його службу у війську "годів два назад, не більше". Тож створено цього вірша, правдоподібно, пізньої весни або на початку літа 1835 року.

О.М.Моціяка

Своєрідність культу страждання в поезії Віктора Забіли

Страждання відображає стан духовної кризи особистості, обумовлений конфліктом її або із собою, або із зовнішнім світом.

Як відомо [1], в історико-культурній традиції спостерігається два протилежні підходи в його рецепції.

Перший, закріплений у філософії буддизму та індуїзму, фіксує негативне ставлення до страждання, головною причиною якого є емоційна прив'язаність людини до тлінних речей, її вчинки в минулому. Звідси випливає і неможливість співстраждання.

Прихильники іншого підходу відстоюють позитивний зміст страждання, його очищаючу функцію, духовність, гуманізм. Це властиво філософії античності, новозавітного християнства, романтизму (насамперед С.К'єркегору), а також концепціям Ф.Ніцше, К.Ясперса, Ф.Достоєвського, М.Бердяєва та ін.

У вітчизняній науці ХХ століття, що відображала радянську ідеологію з її культивуванням людини-гвинтика та вульгаризованою мажорністю, існувало своєрідне табу на вивчення особистісних негативних переживань, духовного незадоволення людини, трагізму власного буття. Ось чому заклик нашого видатного земляка О.П.Довженка вивчати страждання як сутнісну ознаку людського в людині, як вічну життєву актуальність був різко розкритикований на II Всесоюзному з'їзді письменників.

З огляду ж на кордоцентризм української ментальності та гуманізм нової української літератури нам видається плідним прочитання українського письменства через виразно заявлений у ньому дискурс стражда-

ння. Специфічне і багато в чому знакове місце в цьому дискурсі належить Віктору Забілі. Більшу частину поезії В.Забіли можна назвати поезією страждання. Такий її характер обумовлений і психологічним типом особистості, і естетичними смаками поета.

За класифікацією психологічних типів, що зроблена К.Юнгом, В.Забілу можна віднести до емоційного типу особистості в її інтровертному та екстравертному варіантах [2]. Страждання є виразником її вразливості, психічної напруги та его [3]. Невипадково О.Довженко зазначав, що "сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною потрясіння" [4, с. 23].

На користь висловленої думки про психологічний тип особистості В.Забіли можна навести ряд аргументів. Це, по-перше, глибоке кохання до однієї жінки, яке В.Забіла проніс через усе життя. По-друге, це дружба з Т.Шевченком. Незважаючи на різний рівень творчої обдарованості, вони зберігали внутрішнє тяжіння один до одного, щирість стосунків, що теж є виявом близькості психологічної. Т.Шевченко ж, як переконливо довела М.Моклиця [5, с. 142], належав насамперед до емоційного психологічного типу особистості. У творчості обох поетів виразно заявлений експресивний стиль, що виявляється в архетипі "сліз", зрідненості ліричного суб'єкта з природою, художніх засобах. По-третє, В.Забіла, за деякими переказами [6, с. 21], в кінці життя багато випивав. Зрештою, повністю зубожів і доживав віку в сестри. Вживання ж алкоголю використовується як своєрідний модифікатор настрою, для полегшення стану тривоги та депресії, для послаблення емоційної нестабільності. Важливо, що часто передують алкогольним звичкам масковані депресії. В.Забіла умів від стороннього ока приховувати свій тяжкий біль, був на людях веселий і жартівливий, демонстрував, як згадували М.Глінка [6, с. 16] та П.Куліш [7, с. 73], талант коміка та актора.

Саме у поетичній творчості сублімувались нереалізовані і приховані від людей сильні любовні почуття та в цілому незадоволення світом.

Позитивно марковане страждання у поезії В.Забіли є абсолютно органічним для українського письменника, що з дитинства ввібрав менталітет рідного народу, в якому емоцію домінує над рацією, сформувався на ідеях новозавітного християнства (як писав В.Забіла, "Бога почитаю") та давньої бароково-сентиментальної поезії. Новаторство В.Забіли полягало в тому, що його страждання стало виявом не знаного доти в українській поезії романтичного поцінування свободи особистості і її права бути собою.

Данський філософ-романтик С.К'єркегор, визначаючи страждання як стан духовної кризи, "хвороби", "хвороби до смерті", писав, що найвищим виявом цієї хвороби є відчай. Людина, яка боїться страждання і відчаю, –

це людина, яка боїться самої себе, свого Я, хоче втекти від себе, тобто занапастити себе і свою душу: "В очах світу небезпека – це ризик, адже можна і програти. Жодного ризику – ось уся життєва мудрість. Проте на ділі зовсім не ризикувати – означає мати жахливу можливість втрати те, чого не втратиш ризикуючи, хіба що з потугами; а якщо і втратиш, то у будь-якому випадку не так, не настільки легко, як щось неважливе, – але що ж це таке, що можна втратити? Самого себе. Бо якщо я ризикую і помиляюся, – ну що ж! – життя карає мене, щоб мене ж спасти. Але якщо я не ризикую – хто ж мені допоможе? Між тим як не ризикуючи ні в чому головному (а це й означає – усвідомлювати власне Я), я виграю і боягузливо дістаю понад усе всі блага світу – але втрачаю своє Я. Ім'я багатьох може залишитись в історії, але чи були вони самі собою? Ні, бо в духовному вони були позбавлені "Я", без "Я", заради якого варто всім ризикнути, абсолютно без "Я" перед Богом... – якими б егоїстами вони не були в усьому іншому" [8, с. 272].

Саме В.Забіла вперше в українській поезії сміливо заявив про свій життєвий вибір, про готовність прийняти страждання:

Не розлюблю я ніколи,

Гріх великий буде,

Сам я себе покараю – (виділення – О.М.)

Не Бог і не люди.

"Ох,

коли б хто знав, як тяжко..." [9, с. 73]

Пізніше М.Бердяєв писав: "Свобода породжує страждання. Можна зменшити страждання, відмовившись від свободи. Гідність людини, тобто свободи, передбачає згоду на біль, здатність пережити біль" [10, с. 16].

Особистісне начало поезії В.Забіли, її суб'єктивізм полягає і в першій в українській літературі спробі створити образ ліричного героя та індивідуалізувати виражені максималістські почуття [11, с. 195–197]. Ця індивідуалізація досягається за рахунок:

а) локалізації у всій творчості фольклоризованих мотивів про нерозділене кохання, зраду ("Не щебечи, соловейку", "Човник", "От і празника діждались", "Гуде вітер", "Голуб", "Маруся", "Пісня", "Сорока");

б) введення в текст деяких біографічних даних про поета. Так, у вірші "Два вже літа скоро пройде" говориться про те, коли герой закохався:

Годів два назад, не більше,

І я був моторний,

Шабля збоку, кінь гусарський,

Що як в'юн проворний...

Це відповідає дійсним фактам про перебування В.Забіли в драгунському полку. Декілька разів у віршах підкреслюється те, що кохання було взаємним, дівчина обіцяла хлопцю бути вірною ("Повіяли вітри буйні", "До невірної"). А у вірші "Кохання" досить детально переповідається драматичний епізод відвідин героєм дому дівчини, під час яких дізнався про наміри укладання шлюбу з розрахунку:

А тітка дак все сокоче:
"Хто за його пійти схоче?
В його худоби нема".
А в того багацько грошей,
Подивиться, дак хороший,
Іди лучше за того!"

Як відомо, В.Забіла справді був небагатим панком, про що у бурлескній формі писав у посланні "До Шевченка": "В мене худоби дуже мало..." Про причину розриву через матеріальні нестатки поета йдеться й у вірші "Розлука". А у вірші "Повіяли вітри буйні" є такі рядки: "Далі й продалася, / За худобу проміняла";

в) прямої вказівки автора на їх носія:
"Ой, дівчинонько, Над його слізками
Дівчино мила! Доля сміється, –
Хто ж це співає? Бо він з душею,
Віктор Забіла, Без долі тільки, –
В котрого серце Без неї на світі
Билось і б'ється, – Жить дуже гірко".

"Пісня" [9, с. 136]

Образом нещасливого закоханого В.Забіла зробив серйозну заяву на створення першого в українській поезії образу ліричного героя. Це найповніша суб'єктна форма вираження ліричної свідомості автора, яка виявляється не в окремому вірші, а у всій творчості чи циклі. Але автору все ж таки не вдалося до кінця перебороти фольклорну імперсональність.

Конфліктний простір ліричного суб'єкта, наділеного "нещасливою свідомістю", досить широкий. Він зберігає бароковий конфлікт людини і долі. Від бароково-сентиментальної лірики у В.Забіли йдуть і постійні нарікання на долю, як це властиво, наприклад, творам Ф.Кастевича, Ол.Падальського, Левицького, Григорія та ін.:

А хто на світі без долі вродиться,
Тому світ марне, як коло точиться.
Літа марне плинуть, як бистрії ріки,
Часи молодії, як з дощу потоки.
Все то марно минаєт.

"Піснь о світі" [12, с. 63]

А хто ж на світі без долі уродить,
Тому нігди людська цензура не шкодить.
Людям-бо і щастя на світі даруєт,
А мені і тоє життя одіймуєт.

"Пісня свіцька" [12, с. 66]

Однак у поезії В.Забіли менш відчутною є вертикаль людина – Бог, земля – небо, реальне – трансцендентне. Барокова космічність і дисгармонія маленької людини та Всесвіту, котра все ж таки сподівається на підтримку Бога, поступається у В.Забіли романтичному відчуженню самотньої людини від холодного, раціоналістичного, меркантильного світу, в якому не може реалізуватися високий духовний ідеал людини, що живе за законами "серця". Для "романтичної душі" характерним є незадоволення світом, хвилювання перед життям, невмотивована печаль тощо. "Вперше в історії мистецтва ці "негативні емоції" набувають абсолютної естетичної цінності. Виникає своєрідний культ духовного та душевного страждання, і ще ранній Флобер стверджував, що душа людини вимірюється глибиною страждання, як собор – величиною дзвіниць" [13, с. 256, 271].

Розуміння долі В.Забілою двозначне. По-перше, в деяких творах воно є синонімом до понять "щастя" або ж "талан". По-друге, розуміння долі українським поетом типологічно близьке до міфологічного образу Долі та до Шопенгауєрівської Волі. Німецький філософ-романтик А.Шопенгауєр, який разом з С.К'єркегором є "фундаторами і творцями філософії страждання" [14, с. 3], стверджував, що життя – це страждання, воно має світовий характер. Причина страждань – у "волі до життя", що є ірраціональною, суб'єктивною, егоїстичною та аморальною. В.Забіла не може збагнути сваволі долі:

За що ж мене так карає, За що мене, бідолаку,
За що злая доля? Із ума ізводить?

"Два вже літа скоро пройде" [9, с. 54, 55]

Персоніфікована доля наділена епітетами ("лютая", "злая", "нешасная"), вона "карає", "зав'язала очі", "щастя кинула у воду", "прокляла", "сміється... Над його слізками". Автор часто стверджує, що він "бездольний", "безталанний", що

... він з душею,
Без долі тільки, –
Без неї на світі
Жить дуже гірко.

"Пісня" [9, с. 136]

В.Забілі властивий фаталізм у сприйнятті долі, уявлення про неможливість щось змінити самому і зрозуміти логіку наступного життя. Себе автор позиціонує як людину, в якої очі "зав'язані Не хусткою, а долею!" ("Сирота") [9, с. 74]. Нещаслива доля наче викидає людину на маргінес людського буття, обумовлюючи її дисгармонію в суспільному та особистому житті і роблячи її самотньою. Ліричний суб'єкт з болем усвідомлює відчуженість від людей і неможливість з їхнього боку співстраждання. Автор пише про людську байдужість ("Човник", "Сидів я раз над річкою", "Сирота", "Ох, коли хто знав, як тяжко...") до долі нещасливої людини і тому переважно звертається до природи: соловейка, вітру, голуба, коня, землі.

Любовна мука, втрата кохання як насамперед глибинного емоційного зв'язку ("Серце з серцем зчепилося") постає як свідчення недосконалості світу, як недосяжність ідеалу в реальному житті. Таке трактування любовного почуття поділяли і такі українські романтики, як М.Петренко, Т.Шевченко, М.Костомаров, П.Куліш та ін.

У передачі стану любовного страждання В.Забіла близький до фольклорних пісень [15] про розлуку закоханих з їх мотивом сліз, плачу (дуже часто в піснях вживаються слова "заплачу", "ридає", "сльози ллються"), жалю ("жаль завдаєш"), туги ("тужу", "завдавати туги") та персоніфікованим образом серця ("розбилося серце", "болить серце", "гірко на серденьку", "серце в тузі", "серце омліває", "серце льодом стане", "не ріж серце" тощо). Ця експресивна поетика народної пісні у XVIII ст. була ускладнена бароково-сентиментальною традицією з її орієнтацією на розчулення та досягнення психологічного впливу на читача. Однак В.Забіла поглиблює драматизм страждання. З цією метою він часто вдається до смислових повторів про "життя серця": "забилось серце", "замре серденько", "серце б'ється, день і ніч рветься", "серце плаче", "тяжко серцю", "серце... кров'ю запеклося" тощо, використовує контрасти. Так, у вірші "Не щибечи, соловейку" фольклорному образу співу солов'я як символу щасливого кохання протиставляється стогін пугача, який символізує горе, у полоні якого перебуває ліричний суб'єкт:

Не щибечи, соловейку,
Як сонце пригріє!
Не щибечи, малесенький,
І як вечоріє!
Ти лети, співай тим людям,
Котрі веселяться;
Вони піснею твоєю
Будуть забавляться.

А мені така пісня
Душу роздирає! –
Гірше б'ється моє серце,
Аж дух завмирає.

Для передачі стану душі автор використовує не тільки фольклоризований образ розбитого човна ("Човник", "Сидів я раз над річкою"), а й оригінальні образи гудіння вітру ("Гуде вітер"), його осіннього голосіння ("Осінній вітер"). Самотність, втрату будь-яких світлих надій символізують образи одірваної квітки ("Маруся"), зірваного листка, скошеної трави ("Повіяли вітри буйні").

Поет нагнітає риторичні запитання: "Чому радоцей ніколи / Я не бачив зроду? / Думав, гадав: За що б долі / Так мене карати?" ("Сидів я раз над річкою"); "Доле, доле, скажи мені, / Де тебе шукати?" ("Туга серця"). Автор веде напружений діалог із самим собою: "Чого серце тяжко б'ється, / Чого я бажаю?" ("Повіяли вітри буйні"); "За що цілий вік невірну, / За що я кохаю?" ("До невірної").

Вірші поета насичені емоційною, абстрактною лексикою, яка передає внутрішній стан. Найчастіше вживаються слова: "серце", "душа", "нещасний", "безталанний", "горе", "плачу", "лихо", "мучусь", "важко", "тяжко", "скака", "туга".

Поетичні твори В.Забіли наближаються до романсу, який є більш суб'єктивним у порівнянні з народною піснею.

Емоційний екстраверт В.Забіла загострено відчуває недосконалість світу зовнішнього, де цінність людини вимірюється не її духовністю, а гаманцем ("Зовсім світ перевернувся", "Сирота", "Вечоріє, смеркається", "Розлука"). Така мораль приводить до принижень духовно багатой людини, осміяння її гідності. Автор з гіркотою усвідомлює ненормальність людських відносин, заснованих на матеріальному розрахунку:

Гірко в світі жить без грошей,
Солодко з грошима!
З ними буде прерозумний
З довгими вушима...
Як захоче він жениться,
Оддадуть за його;
Довгі вуха не завадять
З грошима нічого...
А ти вже собі балакай!
Голим усе будеш
І вмреш голим без худоби,
Ще й чесним не будеш.

"Вечоріє, смеркається..." [9, с. 93]

Або: "Там, хто більше дає грошей, Той і буде чесний" ("Зовсім світ перевернувся").

Змалювання соціально несправедливої дійсності обумовлює проникнення в текст поетики "предметного" слова ("гроші", "худоба", "кишеня" (з грішми), "голий" (бідний), "хата", "двері", "винниця", "копійка", "свідителі", "тюрма" та ін.). Вони посилюють реалістичний потенціал ліричних поезій, а саме вмотивовують переживання героя впливом зовнішніх чинників.

На наш погляд, В.Забіла передхопив і ті складні душевні стани особистості, які властиві добі екзистенціалізму. Саме в поезії В.Забіли вперше заявлена психологічна реакція свідомості на абсурдність і байдужість світу ("зовсім світ перевернувся") через почуття нудоти, огиди (згадаймо відомий роман Ж.-П.Сартра "Нудота"). Цей стан постійно супроводжує ліричного суб'єкта: "Бо нудьга в його од серця На час не одходить" [9, с. 76], "Все обридло, все огидло" [9, с. 106], він "нудиться", "серцем нуджуся" [9, с. 66], "нудився" [9, с. 68, 73, 78].

Отже, у поезії В.Забіли страждання носить не ситуативний характер, а визначає зміст усього його життя.

У розумінні подолання страждання В.Забіла близький до А.Шопенгауера. Це насамперед досягнення Ніщо, відмова від Волі. В.Забіла живе бажанням померти, виключити себе із стихії земних стосунків:

Одно мені тепер в світі	Душа аж трепеще,
Тільки вже зосталось,	Подумає: на тім світі
Щоб скоріше серце моє	Чи не буде легше.
З світом розпрощалось.	"Пугач" [9, с. 127]
"Туга серця" [9, с. 129]	

Мелодія світу звучить для В.Забіли як стогін пугача ("Соловей", "Пугач"), який, за народними уявленнями, символізує швидку смерть [16, с. 412].

По-фольклорному звертаючись до сил природи (землі, вітру), він прагне з'єднатись із природними стихіями (стати частинкою землі чи води):

Прийми мене, сира земле!	"А коли цього не зробиш,
Жить не хочу більше.	Кинь мене у море!
Літа мої пройшли марно,	Нехай зі мною потоне,
І дедалі – гірше.	Нехай моє горе".

"Розлука" [9, с. 132] "Гуде вітер вельми в полі..." [9, с. 65]

Для В.Забіли смерть є бажаною. А.Шопенгауер зазначав: "Усе, що наштовхнулося на непереборні перешкоди для свого існування, всі, хто страждає невиліковною хворобою або невтішною скорботою, – найчастіше знаходять притулок, що сам собою відкривається, у поверненні в лоно

природи... Але здійснюється воно тільки після фізичної або моральної боротьби, до того будь-яка істота протриває поверненню туди, звідки вона так легко і з бажанням прийшла в життя, настільки багате стражданнями і настільки бідне радістю" [17, с. XII].

Загалом поезія В.Забіли цінна передусім особистісним началом, щирістю й оголеністю виражених почуттів, сповідальним тоном, культом душевного страждання. І.Франко тонко підмітив цю якість поезії нашого земляка: "Ся повна безпретенціональність і примітивність його ліричних виливів і творить головну частину їх вартості, робить їх "людським документом", який не перестане промовляти до людей зрозумілою їм мовою ще й тоді, коли будуть забуті многі артистичніші, блискучіші та ефективніші, але менш сердечні писання" [18, с. 46]. У творчості В.Забіли відобразилися ті гуманістичні процеси, які стануть визначальними для української літератури всього XIX століття. Водночас створений українським поетом культ страждання вказує на типологічну подібність художнього мислення В.Забіли до західноєвропейських романтиків.

Література

1. Ярошенко Тетяна. Проблема страждання в історико-культурній традиції // <http://poglyad.com/article/555/>.
2. Юнг К. Психологические типы / Под ред. В.Зеленского. – СПб., 2001.
3. Юнг К., Нойманн Э. Психоанализ и искусство. – К., 1996.
4. Довженко Олександр. Зачарована Десна. Оповідання. Щоденник (1941–1956). – К., 2001.
5. Моклиця Марія. Тарас Шевченко як психологічний експресіоніст // Сучасність. – 2002. – №7–8. – С. 136–149.
6. Нудьга Григорій. Два поети-романтики // Забіла Віктор, Петренко Михайло. Поезії. – К., 1960.
7. Самойленко Г.В. Літературне життя Чернігівщини в XII–XX ст. – Ніжин, 2003.
8. Кьеркегор С. Болезнь к смерти // С.Кьеркегор. Страх и трепет. – М., 1998.
9. Забіла Віктор, Петренко Михайло. Поезії – К., 1960.
10. Бердяев Н.А. Царство Духа и царство Кесаря. – М., 1995.
11. Моціяка О.М. Становлення нової української літератури (Історія української літератури перших десятиріч XIX століття): Навчально-методичний посібник для студентів-заочників. – Ніжин, 2007.
12. Українська література XVIII ст. – К., 1983.
13. Наливайко Д.С. Искусство: направления, течения, стили. – К., 1981.

14. Ярошенко Т.М. Проблема страждання в філософсько-етичній спадщині А.Шопенгауера і С.К'єркегора: компаративний аналіз: Автореф. ... к. філософ. н. – Львів, 2003.
15. Пісні кохання. – К., 1986.
16. Войтович Валерій. Українська міфологія. – К., 2005.
17. Шопенгауэр А. Смерть и ее отношение к неразрушимости нашей сущности // Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. – Мн., 1992.
18. Франко Іван. Поезії В.Забіли // Франко Іван. Зібр. тв.: У 50 т. – К., 1982. – Т. 37.

О.М.Капленко

Образ долі у поезії Віктора Забіли

Доля є одним із універсальних мотивів художньої творчості. Перелік таких універсалій можуть поповнити Любов, Слава, Істина, Самотність, Смерть тощо. "Міфологема "долі", – як стверджують Т.Князевська та А.Огурцов, – відіграє величезну роль у традиційних культурах минулого й теперішнього, ... вона пов'язана з ціннісними орієнтаціями особистості, її релігійними настановами і менталітетом. ... Образ, метафора й поняття "долі" – одна з найважливіших ознак ментальності й тим самим культури. Певна настанова щодо долі, своєрідне ставлення до долі – це характеристика будь-якої людини, ознака повсякденного обриса колективної свідомості, що знаходить своє вираження в багатьох символічних модусах культури" [5, с. 177]. Пробуючи окреслити коло таких модусів, С.Філоненко вибудовує такий асоціативний ряд понять, як "фатум, рок, невідворотність смерті, прокляття, необхідність, причинність, детермінованість, закономірність, веління неба, фаталізм, пророцтво, випадок, випадковість, збіг обставин тощо. Традиційні символи долі – колесо фортуни, шальки терезів, запис на камені, свічка, дорога, мандри, води потойбічної річки, нитка, астральні символи – зірки, сузір'я (Зодіак), місяць" [11, с. 248].

Поняття долі має свої дефініції. Так, за енциклопедичним словником "Міфи народів світу", доля – це "уявлення про неосяжну силу, дією якої обумовлені як окремі події, так і все життя людини й соціального колективу" [6, с. 471]. За філософським словником, доля потрактовується як "суб'єкт-об'єктна універсалія культури, котра фіксує уявлення про подієву наповненість часу конкретного буття, характеризується телеологічно артикульованою цілісністю і завершеністю" [8, с. 1003]. У філософсько-міфологічному контексті поняття долі постає як результат експлікації і рефлексивного осмислення названої універсалії, або у вужчому сенсі –